

Kniha podává poučení o vzniku náboženství, o vzniku, vývoji a současné úloze hlavních světových náboženských směrů, o náboženských knihách, svátcích a o obřadech. Druhá polovice sborníku je věnována problematice vztahu vědy a praxe k náboženství, vztahu církve a státu, otázkám náboženského a komunistického světového názoru a morálky a konečně metodám a formám ateistické propagandy.

Jako nesporný klad díla zdůrazněme jeho encyklopedickou zaměřenost. Ta v daném případě nespočívá pouze v tom, že se autoři snaží čtenáři předložit co největší množství poznatků ze všech oblastí náboženských jevů, ale především ve snaze podat ucelený a vnitřně logický obraz. Mluví se zde např. nejen o křesťanství, ale o všech hlavních světových náboženských systémech, z křesťanství pak nejen o katolicismu, protestantismu a pravoslaví, ale i o všech významnějších sektách (historických i současných) a denominacích. Tak je čtenáři umožněno pochopit historické kořeny náboženství jako formy vědomí, objektivně dané vývojem lidské společnosti.

Nejen po této stránce je kniha krokem vpřed v boji vědeckého světového názoru s náboženstvím; v některých kapitolách se zde již jasně projevují výsledky likvidace vulgarizujícího pojetí ateistické propagandy, které jí v minulých letech mnohdy znemožňovalo zasahovat cíl; tak zejména poslední kapitoly z pera českých autorů (*V. Procházka* — Komunisté a náboženství, *J. Valchář* — O metodách a formách vědecko-ateistické propagandy) se celou svou koncepcí přihlašují ke slově *M. Machovce*, že víru není možno „odstranit ochotnickým výkladem Darwinovy teorie či paleontologických nálezů, barvitým vylíčením protilidové politiky papežské kurie či běsnění středověké inkvizice nebo dokonce prostoduchým odhalováním rozporů v bibli či slabomyslnými úvahami o tom, zda žil či nežil Kristus“. Autoři těchto statí si uvědomují specifičnost lidského vědomí a v důsledku toho rozdíl mezi skutečně marxistickými formami boje a mezi osvícenskou a starou materialistickou představou o možnosti nahradit náboženství bezvěrečtím, které si „příliš zjednodušilo celou tu otázku. A omezilo se na čistě negativní jen stránku věci, nestarajíc se o pozitivní kořeny, z nichž náboženství vyrostlo a jež mu daly tak neobyčejný význam“ (*Zd. Nejedlý*).

Sborník však není zpracován zcela důsledně v souladu s těmito zásadami. Většina — hlavně historických — kapitol o vzniku a vývoji jednotlivých náboženských směrů (zejm. o protestantismu) a pasáže o náboženském vývoji v českých zemích plně uspokojují i náročného čtenáře, v některých kapitolách se však ještě setkáváme s naivně vulgarizujícím pojetím náboženství, jeho projevů, úlohy a boje proti němu (např. výklad o náboženských obřadech, líčení politiky papeže Jana XXIII., výklad o úloze protestantské školy „dialektické teologie“; kapitola o bibli na str. 201—224, zejm. na str. 215, ignoruje jedno ze základních specifík moderního křesťanství, tendenci k demytologizaci a k alegorickému výkladu biblického textu). V souvislosti s tím můžeme vytknout i některé věcné nedůslednosti nebo i chyby: tak hned na str. 7 výklad slova *religio* je přinejmenším sporný; na str. 76 se setkáváme s pochybným tvrzením, že v tom, že mezi vyznavači a hlasateli raného křesťanství byli hlavně příslušníci nejnižších vrstev obyvatelstva římského impéria, byla síla raného křesťanství, která později přinutila císařskou moc, aby nové náboženství uznala. Nesprávné je na str. 88 vložení procesu, jímž se křesťanství stalo státním náboženstvím římského impéria. Na str. 147 není provedeno odlišení předkřesťanských (judaistických) sekt od raně křesťanských herezí. Poněkud problematický je také výklad tábořského panteismu na str. 149. Pasáž na str. 165—166 (Náboženství ospravedlňuje vykořisťovatelský řád) je pojata nehistoricky. Tvrzení „vědecky je dávno dokázáno, že Ježíš Kristus nikdy neexistoval“ je rozhodně neoprávněné. Tu a tam najdeme i překladatelskou chybu: v „Augustinovi, zvaném Blažený“ (str. 165) těžko poznáváme sv. Augustina.

Autoři a čeští zpracovatelé sborníku si byli nedostatků vědomi. V úvodní poznámce konstatuje česká redakce zejména „nepoměr mezi velkým množstvím pozitivních poznatků a úrovní výkladu teoretických otázek“. To se z větší části podařilo napravit doplněním knihy zmíněnými již původními závěrečnými statěmi, jejichž kladný přínos jsme již zhodnotili.

Sborník je určen studujícím společenských věd, lektorům, propagandistům a kulturně osvětovým pracovníkům. Můžeme jej doporučit jako jednu z nejlepších prací, jež doposud vznikly v populárně vědecké literatuře o problematice náboženství a ateismu.

Jana Nechutová

Knud Hannestad: L'évolution des ressources agricoles de l'Italie du 4ème au 6ème siècle de notre ère. Historisk-filosofiske Meddelelser udgivet af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Bind 40, nr. 1, København 1962. Stran 117.

Tradiční chmurný obraz nezadržitelného a stále postupujícího úpadku římského zemědělství na sklonku antiky pozměnil z buržoazních vědců jako první roku 1948 Ital F. M. De Robertis

svou teorií o vzestupné ekonomii italského zemědělství v době od III. stol. n. l. do doby karo-línské. Tato teorie zřejmě inspirovala K. Hannestada ke studiu otázky, v jakém stavu bylo italské zemědělství ve IV.—VI. stol. Hannestad se zabývá rozbořem zemědělské produkce v jed-notlivých italských oblastech, zamýšlí se nad úrovní tehdejší zemědělské techniky i nad klima-tickými poměry té doby a bere v úvahu také otázky počtu obyvatelstva v Římě a v ostatní Itálii. Přitom dochází zčásti k závěrům, které jsou ve shodě s koncepcí De Robertisovou (např. pokud jde o vývoj zemědělské techniky), zčásti k závěrům jiným. Hospodářský úpadek, který byl v přechodné době mezi starověkem a středověkem patrný zejména v jižní Itálii a který se tam v té době postupně stále více prohluboval, nelze ovšem vysvětlovat jen z podmínek vnitřně italských, nýbrž též ze souvislostí mnohem širších. Hannestad má sice na zřeteli mnohé tehdejší zvraty politické a zabývá se také vzájemnými ekonomickými vztahy Itálie s Afrikou v době, kdy v severní Africe vládli Vandalové, ale co nás v Hannestadově studii méně uspokojuje, je malá pozornost věnovaná tehdejšími výrobními vztahům a změnám, které se v nich tehdy na území celé někdejší říše římské uplatňovaly.

Josef Češka

František Šmahel, Humanismus v době poděbradské. Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, ročník 73, seš. 6. Nakladatelství ČSAV Praha, 1963, str. 102. Ruská a francouzské resumé.

Šmahelova kniha „Humanismus v době poděbradské“ vyplňuje citelnou mezeru v literatuře o českém humanismu, ježto se pokouší — a možno předem říci, že zdařile — o marxistickou syntézu humanistické problematiky, a to právě pro období, jemuž doposud nebyla speciální monografická studie věnována. František Šmahel je konečně jako badatel o českém humanismu u nás dnes již dobře znám.

Starší monograficko-syntetická díla, řešící otázky humanismu na našem území, ovšem existují. Jde zejména o dvě rozpravy Josefa Truhláře, „Počátky humanismu v Čechách“ (1892) a „Huma-nismus a humanisté v Čechách za vlády krále Vladislava II.“ (1894). Šmahel Truhláře doplňuje ve dvou ohledech: za prvé přináší nový, marxistický pohled na problematiku, za druhé se blíže zabývá obdobím, jehož se Truhlář ve své první rozpravě, věnované ostatně z velké části stykům našich zemí s humanistickou Itálií za vlády Karla IV., vlastně jen dotýká, totiž humanismem v době Jiřího z Poděbrad. I tam, kde se látka, zpracovávaná oběma autory, stýká, je zřetelný Šmahelův přínos: pozitivista Truhlář snaží fakta, marxista Šmahel, aniž by opomíjel jejich důležitost, je uvádí v systém a hodnotí.

Tento přístup k látce je zřejmý již v úvodní kapitole, kde je vymezen předmět studia a kde Šmahel jedná především o problematice pojmů „humanismus“ a „renesance“, již se sám také teoreticky zabýval v několika časopisecky publikovaných státech. Dále je řeč o základních marxistických aspektech, jež je nutno mít na zřeteli. Důležitý je zde rozbor vztahu základny a nadstavby a otázky působení vlivů. Oba problémy však autor probírá bohužel jen příliš obecně.

Ve druhé kapitole („Předpoklady humanismu v době poděbradské“) věnuje autor pozornost jednak ekonomickým a sociálním poměrům v Čechách po válkách husitských, jednak stykům Čech s renesanční Itálií, třetí kapitola podává rozbor pronikání humanismu na pražskou univer-situ; Šmahel zde shrnul a zařadil do širších souvislostí výsledky svého bádání o tomto období Karlovy university, jež publikoval již dříve („Počátky humanismu na pražské universitě v době poděbradské“, AUC, Historia Universitatis Carolinae Pragensis, tom. I, 1960, str. 55—90). Dále (kapitola „Humanismus v literatuře“) Šmahel zjišťuje, že „humanismus v době podě-bradské byl ve své literární podobě více pasivně receptivní než aktivně tvůrčí“ (str. 59) a že kromě díla Jana z Rabštejna si v této době „z literární tvorby humanistů zatím zaslouhují nej-většího ocenění fragmenty literární činnosti M. Šimona ze Slaného“ (tamtéž), jímž se doposud blíže zabýval pouze Rudolf Urbánek. Dílu M. Šimona se tak dostalo prvního ocenění a zařazení do širších literárněhistorických souvislostí teprve recenzovanou studií. 5. kapitola („Společenské působení humanismu v době poděbradské“) je svými závěry významná nejen pro literární historii, ale i pro dějiny ideologie a pro poznání politického dění poděbradské doby. Šmahel zde ukazuje, které vrstvy inteligence mohly humanismus přijat v té době, jak do Čech pronikal, a do jaké míry mohlo být humanismu využito v politických a ideologických bojích. Závěrečnou kapitolu věnuje autor rozboru osobnosti a díla prvního skutečného českého humanisty, Jana z Rabštejna. Šmahel zde shrnul Truhlářův výklad o Rabštejnovi v „Počátcích humanismu v Čechách“, Urbánkovu studii „Tři Janové z Rabštejna“ a Rybovy poznámky k Rabštejnově životopisu, doplnil je o několik dalších poznatků a podal ucelený obraz a první syntetické hod-nocení tohoto významného humanisty. Uzávírá, že v „Rabštejnově Dialogu se dostalo humanismu v době poděbradské překvapivého závěru: průměrnost byla dovršena tvůrčím činem... Tím